

Турчин Ярина

Національний університет "Львівська політехніка"

СЕРГІЙ ШЕЛУХІН ПРО РОЛЬ ЦЕРКВИ У ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСАХ УКРАЇНИ

© Турчин Я., 2003

Проаналізовано наукові праці відомого українського громадсько-політичного діяча і вченого С.Шелухіна про роль Української Помісної Православної Церкви в державотворчих процесах. Обґрунтовується потреба зміцнення власної Помісної Церкви в Україні.

The scientific works of a famous Ukrainian statesman and the scientist S.Sheluhin about the role of the Ukrainian national Orthodox church in stateforming processes have been analyzed. It's motivated the need of consolidation of the out national Orthodox church in Ukraine.

Постановка та актуальність проблеми. Україна вже протягом кількох років 22 січня відзначає одну з найвизначніших історичних дат – День Соборності. Українські історики, політологи, громадсько-політичні діячі розділилися на два табори: одні вважають, що Україна все-таки досягла власної соборності, інші – ділять Україну на Східну і Західну та шукають шляхи єднання нації. На думку Юрія Якименка, провідного експерта Українського центру економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова, соборність не можна сприймати як певну одноманітність і однорідність, "соборність для України – це єдність багатоманітності, об'єднання навколо спільного стрижня, яким є українська державність, українська ідентичність. Це також і наявність спільної мети, прагнення, щоб, скажімо, через певний відрізок часу Україна стала повноцінною європейською державою в сенсі забезпечення гідного життя своїх громадян" [див.: 5]. Аналіз політичних процесів сьогодення дозволяє нам стверджувати: Україна досягла соборності, принаймні географічної. Але чи є ця соборність внутрішньою, духовною єдністю для української нації?

Вказані обставини обумовлюють актуальність наукових розробок тих вітчизняних дослідників, які подібні проблеми досліджували раніше. Серед них помітне місце займає відомий громадсько-політичний діяч кінця XIX – початку XX ст. С.Шелухін, член Української Центральної Ради, Генеральний суддя УНР та міністр судових справ в уряді В.Голубовича. Він також обирався до складу Державного Сенату у період Гетьманщини [2, с.1084; 3, с.901, 902].

Єдність української нації можлива лише тоді, зауважує С.Шелухін, коли нація "має одну душу, одну психологію, одну духовну культуру. Єдина нація не може мати двох душ, а значить і двох психологій ... Коли дві душі, дві народні совісті, дві психології, то вже два й народи, дві нації" [14, с.4]. На його думку, чинниками єдності нації є мова, право, психологія, які не повинні бути одноманітними, але перебувати у внутрішній духовній єдності. Провідну роль в процесі консолідації української нації С.Шелухін відводить організації єдиної народної національної Церкви.

Ступінь вивчення проблеми. Велику кількість своїх наукових праць вчений присвятив дослідженню історії розвитку національної Церкви, її впливу на державотворчі процеси в Україні, які, сьогодні, є маловивченими. Певним надбанням тут стали праці В.А.Потульніцького "Історія української політології" та "Теорія української політології", в яких більш загально проаналізовано концепцію українського державотворення С.Шелухіна. Тому, у статті поставлені такі **завдання**: дослідити науковий доробок С.Шелухіна про місце і роль Церкви в державотворчих процесах; показати значення теоретичної спадщини дослідника для розбудови української держави.

Навіть на сучасному етапі державного будівництва в Україні, однією з найбільш наболілих і гострих проблем стала необхідність нормалізації релігійного життя. Історія нашої держави засвідчує: релігія і Церква завжди відігравали в ній виключно важливу роль. Сьогодні Україна переживає своєрідний релігійний ренесанс, і він супроводжується розширенням конфесійного спектру. Нараховується не менше 34,5 мільйона хрещених християн, із яких практикуючими є не більше як 12,1 мільйона чоловік. За даними Державного комітету в справах релігії, у країні зареєстровано 103 християнські організації (Церкви у православних і католиків; об'єднання Церков – у протестантів; місії, університети, інститути). У цьому контексті отець протоіерей Української Греко-Католицької Церкви О.Петрів слушно зауважив: "Христос сьогодні прийшов до нас через стільки зовні відмінних за формою богослужіння церков, що в невіруючих не залишилося ніякого морального права стверджувати, що християнство не влаштовує їх із тих чи тих причин. Є церкви на будь-який смак, головне – хотіти вірити" [див.: 1].

На превеликий жаль, релігійне відродження в Україні супроводжується не тільки зростанням, а й загостренням міжконфесійних конфліктів, учасниками яких стають мільйони віруючих. Тому досягнення міжконфесійної злагоди – питання історичної ваги для нашої нації, воно потребує розв'язання на державному рівні. Лише за умови подолання релігійної кризи стане можливим процес консолідації українського суспільства в одне ціле. Це ще раз підтверджує необхідність зміцнення в незалежній Українській Державі власної незалежної, національної Церкви.

Виклад основного матеріалу. Як державний діяч періоду національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., С.Шелухін відстоював ідею організації та зміцнення Української Автокефальної Православної Церкви. Усвідомлюючи, що релігійні інтереси відіграють дуже важливу роль у житті української нації, він зазначав: “церковні інтереси – це інтереси свободи, духовної культури, моралі, совісті, незалежності” [7, ф.3695, оп.1, спр.62, арк. 2]. Кожна народність повинна мати свою релігію, яка відповідає її антропологічним особливостям і суспільно-історичному розвитку [див.: 15].

У своїх наукових працях вчений звертається до витоків зародження та розвитку Церкви, намагаючись показати відмінності між Українською національною, Візантійською і Римською Церквами. На його думку, поділ Церкви на Візантійсько-Православну та Римо-Католицьку почався у Візантії ще з 862 року. Починаючи з IX ст., вказує він, у Візантії став розвиватися так званий цезаропапізм, коли верховенство у державі й суспільстві належало світській владі – імператорові (цезареві), а церковна влада повинна була підпорядковуватися світській. Умови релігійного життя на Сході і на Заході були різними: у Римі церковна влада стала превалювати над світською, папа перетворився на “церковного монарха”.

Зовсім інші традиції утвердилися в релігійному житті Росії. Московські князі вибрали систему візантійців, тільки з деякими відмінностями: на чолі Церкви тут став князь з підвладними йому митрополитами, архієреями, які всі разом служили монархові “як земному владіці над усім і над церквою, і які стали його зряддям для політичних і громадських цілей” [див.: 11]. Уся церковна влада на Московщині була пронизана ідеєю “ієрархічного абсолютизму з царем на чолі церкви і церковної влади” [див.: 11]. Зіткнення інтересів патріархів і царя призвело до проголошення останнього главою Православної Церкви: “Російський цар був царем і патріархом і мав верховну владу в державі і церкві” [див.: 11]. Російська Церква завжди ставила задоволення царських інтересів вище від Божих, вона була “ганебним зряддям для поневолення інших народів у руках владних політиків” [див.: 12]. Починаючи з XVIII ст., Царський Синод значно розширив в Україні уповноваження московської духовної ієрархії, політичними цілями якої стало нищення та поневолення українського народу в боротьбі за власну державність. У цьому контексті С.Шелухін констатує: “... діла насланих на Україну єпископів були проповіддю зради, злоби, людоненависти, лицемірства, помсти, переслідування істини й правди...” [див.: 12].

Оперуючи конкретними історичними фактами, він наголошує на тому, що єдність релігії української і російської лише в її джерелі, але за формою і духом вони зовсім протилежні [див.: 15]. С.Шелухін зазначає, що християнство на території України існувало ще задовго до того, як князь Володимир охрестив Русь на державному рівні. Українці перейняли християнство від малоазійських греків, які сповідували його в “науці і прикладі апостола Павла” [див.: 14]. В основу ж російського православ'я була покладена редакція християнського вчення апостола Петра, що суттєво відрізнялася від українського православ'я, яке ґрунтувалося на вченні апостола Павла. Власне в цьому, вказує дослідник, лежить первинна основа антагонізму між Українською та Російською Православною Церквою [див.: 14]. Релігія – це подвійний зв'язок людини з Богом: внутрішній і зовнішній. Внутрішній – більш особистісний, невидимий, ширий, зовнішній – проявляє себе в обрядах, це видима форма зв'язку: “В українській релігії переважає внутрішній бік, у великоросів – зовнішній”, – зазначає він [див.: 15]. На відміну від українців, великороси характеризуються чітким дотриманням тексту Святого Письма незалежно від його змісту, байдужістю до релігійної думки і вважають обряд за саму віру. В справах Української Церкви, на його думку, московське духовенство цікавить не справа віри, не справа релігії, а тільки “справа влади і панування на Україні, тобто елементи чужі не тільки до духу християнства, а навіть елементарній моралі, зате відповідні вимогам московської формальної релігійності й церковності” [див.: 11].

Як протилежну духові Української національної Церкви, С.Шелухін охарактеризовує і Католицьку Церкву. Римський папа утворив “папоцезаризм, який установає монархо-абсолютичний та централістичний устрій держави, з суворо підвладною ієрархією і касує зовсім соборність” [див.: 11]. Зокрема, С.Шелухін наголошує, що унія – це не релігія, це – політика, а ще – точніше “клерикальна політика” [див.: 14]. Ще в 1215 році папа для подолання опору православних сербів, болгар, русинів створив уніатство – нову систему “латинської

пропаганди” папської влади на православних територіях. Організація Уніатської Церкви в Галичині, зазначає С. Шелухін, суперечить ідеї соборності української нації, “бо цілком залежить від Ватикану, де галицькі уніати мають не свою, а чужу голову, живуть чужою політикою, легалізованим втручанням в їхнє життя” [4, с.104]. На думку дослідника, галицьке духовенство змушене вести зрадницьку політику відносно української нації, бо будь-яка непокора Ватикану спричинила б репресії, відлучення від Церкви та інші покарання. “Галицький греко-католицький або уніатський піп, – наголошує він, – се людина з трьома підданствами: папі, Польщі й своєму єдинокровному та рідному народові” [див.: 12]. Духовенство Галичини, своєю поведінкою дає можливість політиці легко проникнути в сферу соціального життя. Це в свою чергу, зауважує вчений, руйнує єдність української нації, сіє зерно недовіри між галичанами і наддніпрянцями [7, ф.3695, оп.1, спр.39, арк.283].

Одночасно дослідник чимало місця в своїх працях присвячує вивченню природи українського уніатства. Суть його поглядів зводиться до того, що коли галицьке суспільство “погодилося з католицизмом”, то на то є особливі причини. Духовенство Галичини, зазначає він, принижене католицизмом і горнеться до народу, щоб бути пов’язаним з ним не лише формально, а й внутрішньо, духовно: “... воно народові національно рідне й веде з ним однаково боротьбу проти ворогів національного життя українського народу” [див.: 11]. У той же час, папа, перебуваючи у змові із поляками, проводить політику винищення української нації в Галичині й на Волині та “допомагає полякам в їх каїновій роботі” [див.: 12]. Уніатська церква в Галичині позбавляла галичан будь-якої власної думки та “руйнувала одноцілісність української нації” [7, ф.3695, оп.1, спр. 62, арк. 11]. На його думку, польська церковна влада, будучи в союзі з Римом, навмисне нищила Українську національну Церкву, нехтувала церковно-релігійними інтересами народу, щоб “через залежне духовенство порабощати панству нарід” [17, с.44]. Знищуючи нашу Церкву, насаджуючи католицизм та уніатство, польський уряд намагався створити таке духовенство, яке б “... слухало їх, а не нарід, підпорядкувало б народні інтереси їхнім панським інтересам, працювало б в гурті з польським панством проти українського народу ” [17, с.44]. Цьому сприяло католицьке духовенство Польщі із його прагненням контролювати світську владу. Воно всіма засобами поборювало Українську Православну Церкву, нехтуючи інтересами українського народу.

Історично склалось так, що Україна завжди стояла між “двома папами – римським і московським” [див.: 11]. Кожний з них, підкреслює дослідник, дбає лише про задоволення своїх власних інтересів, про свою власну унію з єдиною метою – знищити Українську Церкву і взяти церковні справи у свої руки. Таке вороже ставлення до української державності й Церкви об’єднує поляків, росіян та Рим, пише він. Звідси вони в однаковій мірі намагаються опанувати релігійні справи в Україні і перетворили їх у джерело “великих нещасть і страждань українського народу” [7, ф.3695, оп.1, спр.62, арк.15]. Втручання як Москви, так і Риму в церковне життя України він сприймав вкрай негативно. Оскільки воно – надто шкідливе і завжди приводило до занепаду і знищення української нації [16, с.36]. Як доказ цьому, автор аналізує і описує діяльність церковного собору в Києві, до складу якого входила значна кількість росіян. С.Шелухін застерігав, що для цього Синоду “... наша українська справа чужа і вважається тільки за об’єкт для цілей російщини” [див.: 15]. Політика росіян та зросійщених людей, констатує він, руйнує нашу Церкву через їхнє “політиканство та по своїх великоруських відношеннях до релігії і русифікаторських відношеннях до українського відродження і життя” [див.: 15]. Особливо гостро вчений критикував вторгнення російського Синоду у життя Української Церкви, вважаючи його дії неправомірними. За своєю природою, зауважує С.Шелухін, це була “інституція російської влади з російськими підданими і російськими урядовцями” [див.: 10].

Російське чи польське панування над Українською Церквою, як і будь-яке інше, робить її залежною, позбавленою власної ініціативи і касує можливості свого церковного самовизначення [7, ф.3695, оп.1, спр.201, арк.47]. Усвідомлюючи релігію як сферу совісті, моралі та свободи, С.Шелухін далі констатує : “На жаль, Москва, Польща, Рим сього не визнають, негують чужу свободу і откидають совість” [7, ф.3695, оп.1, спр.62, арк.19].

Не підтримував він й прибічників Української Православної Автономної Церкви, вважаючи, що Церква перш за все повинна оберігати та підтримувати інтереси власної нації та державності. Вище духовенство цієї Церкви, боїться соборної автокефалії, “бо се б дало Українській Церкві незалежність і зробило б її національною Церквою” [див.: 9]. Проповідники церковної автономії, продовжує науковець, всіляко намагались відреставрувати й повернути дореволюційний стан Церкви із її жорстким централізмом, політиканством та курсом на русифікацію українців [див.: 9].

Обґрунтовуючи місце та роль Церкви в державотворчому процесі України, С.Шелухін постійно підкреслював, що у церковно-релігійних справах за будь-яку ціну необхідно позбутися “чужонаціональних впливів” [16, с.36]. Він розумів, що без підтримки Церкви процес встановлення України як незалежної держави буде довгим і тернистим. Лише за умови верховенства Української Православної Автокефальної Церкви, яка буде відстоювати інтереси української нації можна досягнути цієї мети [див.: 9].

Усвідомлюючи важливу роль Церкви періоду національно-визвольних змагань 1917-1920 рр., С. Шелухін особисто бере активну участь у відновленні Церкви українського народу. Аналізуючи тогочасне суспільно-політичне життя України, він з сумом констатує: "... справа Української Автокефальної Православної Церкви почалася і пішла помимо лідерів української Центральної Ради" [7, ф.3695, оп.1, спр.62, арк.25]. Особливо руйнівною в процесі її встановлення дослідник називає поведінку української інтелігенції, яка стояла осторонь при вирішенні церковних питань, залишаючи український народ один на один з цією складною проблемою. Провідні політичні сили та лідери національно-визвольного руху до налагодження релігійних питань ставились негативно, навіть вороже. Керівники Центральної Ради (М. Грушевський та В. Винниченко) не приділяли належної уваги розв'язанню церковних справ, бо й самі "не розуміли національної ваги сеї справи, а московські революційні кола, з якими вони вимагали єдиного фронту і перед якими кланялися в своїх програмах, не звертали уваги на церкву" [див.: 12].

Переїхавши у 1918 році із Одеси до Києва, С. Шелухін очолив Кирило-Мефодіївське братство. Проте, йому так і не вдалося привернути увагу Центральної Ради до питань врегулювання релігійного життя. Та й згодом, у період гетьманування П. Скоропадського, тільки на словах підтримувалась ідея Української Церкви. Утворена гетьманом Рада Міністрів до автокефалії ставилась негативно. Попри всі перешкоди, в умовах Директорії, С. Шелухін запропонував власний законопроект про Українську Автокефальну Православну Церкву. Його було затверджено 1 січня 1919 року. Під ним поставили свої підписи С. Петлюра, Ф. Швець, О. Андрієвський та А. Макаренко. Лише В. Винниченко не погоджувався із його змістом та не поставив свого підпису. Під час більшовицької окупації цей Закон було визнано недійсним, а прибічників української церковної незалежності знищували фізично. Цей крок більшовицької влади С. Шелухін різко засуджує [див.: 11].

Увагу вченого привертає й роль духовенства у боротьбі за українську державність, яке "своєю практикою і наукою цілком одкинуло апостольську науку про те, що треба Бога слухатись більше, ніж кесаря, і виконувати Боже більше, ніж урядове" [див.: 9]. Лише саме духовенство винне в занепаді Православної Церкви, вважає він, особливо через своє приниження і служіння антинародним та антихристиянським силам. Дослідник констатує: "Пастирі, ради класових вигід і всяких соблазнів, пожертвували духовною культурою й соборністю, покинули своє стадо, одчужилися від народу ... та експлуатують святе народне релігійне почуття" [див.: 8].

Тогочасне духовенство зреклося Бога, визнавши главою Церкви смертну людину – царя, зазначає С. Шелухін, а "... голова у неї може бути тільки єдина, а не дві, та ще й безсмертна і вічна, то б сам Христос" [див.: 8]. Священники вислужувалися перед владою, що третину Літургії присвячували "цареславію". Займаючись зросійщенням, отці забули і про вшанування рідної мови, а тільки нею священослужіння повинно було проводитись. Стурбований станом освіти в Україні, рекомендував семінаріям збільшити кількість випускників: "... коли ж ми зостанемося без своїх попів, то до нас з Росії налізуть ті попи, які нам так далися взнаки і які довели нашу церковність до руїн" [див.: 9].

С. Шелухін боляче сприймав розкол в Україні духовенства і віруючих на два табори: братства, які відстоювали відродження Української Соборної Апостольської Церкви та єпископів, які протистояли церковним братствам [див.: 13]. Зокрема він звертає увагу на те, що в історії розвитку та встановлення Української Церкви братства займали особливе місце. Єпископи, приймаючи унію чи католицизм, задля задоволення власних інтересів, зраджували інтересам українського народу. Тому, щоб забезпечити свою незалежність, український народ почав об'єднуватися у братства. Їхня діяльність врятувала "Церкву і нарід український од католицтва, уній, сект і винародовлення" [див.: 8]. На його думку, залишаючись без підтримки єпископів, братства ведуть боротьбу проти католицизму та Московського патріархату. У цей же час, як зазначає він, саме з відродження церковних братств повинен відбутися процес відновлення соборної національної Церкви та українського державного відродження.

Проте навіть у таких важких та жахливих умовах ідея українського автокефалізму продовжувала жити, бо її "прийняла в свою душу маса українського народу, завдяки його християнським, національним і демократичним основам та глибокій моральності, як в ідеології, так і в проведенні практики в життя", тому що в її основі лежить істина [див.: 12].

Визнаючи роль Церкви у державному житті України, С. Шелухін вказує на притаманні їй особливості: "Церква – це зібрання віруючих, які обирають для себе все потрібне духовенство". Українська Церква характеризується республіканськими демократичними засадами, оскільки лише тоді, на його думку, вона може відповідати національному духові [див.: 11]. Православна Церква в Україні була вільною, незалежною, автокефальною, "зв'язок її з Константинопольським патріархатом був моральним і її ієрархія – єпископат, духовенство – незалежною" [17, с.43]. Сила Української Церкви – в її децентралізації, автономності, соборності і визнанні головою Церкви тільки Христа: народ самостійно вирішував справи своєї Церкви, "а не сліпо корився єпископам", тому він і повинен бути основою і тілом Української національної Церкви [див.: 8].

Як державний діяч і вчений, С. Шелухін закликав українське суспільство втілювати у життя ідею соборності Церкви, пропонував своє бачення основних засад її реалізації. “І по духу, і по нашому національному складові, який вимагає, щоб Церква у нас на Україні була соборною апостольською, демократичною, виборною, – пише С. Шелухін, – а не автократичною й монархічною з абсолютизмом якоїсь людини на чолі держави”. Демократичні підвалини державного будівництва вимагають, щоб духовенство служило інтересам держави та народу. Священиків повинні обирати парафіяни, а єпископів – народ і священники, що привело б до консолідації національно-політичних сил у боротьбі за українську державність. Духовенство повинно чинити опір гнобителям та ворогам української державності. Релігія і Церква можуть бути національними лише за тих умов, коли вони будуть задовільняти духовні потреби народу: “Ми повинні поновити свою церкву, незалежну ні од римського, ні од московського папи” [див.: 11].

Перебуваючи в еміграції, С. Шелухін продовжував справу української автокефалії. 1925-го року його призначили уповноваженим представником Української Православної Автокефальної Церкви у справах церковно-релігійних відносин з Церквами Югославії, Чехословаччини, Болгарії, Греції, Польщі та Сходу.

Він зазначає: “релігії знищити не можна, бо релігія залягає в природі людини і навіть атеїст має свою релігію. Єдиний спосіб знищити всі ті ворожі нації сили і виступи – це унезалежити релігійні інтереси так, щоб вони були свободними от чийого не було б втручання і впливу з боку” [7, ф.3695, оп.1, спр.62, арк.249]. Лише Українська Православна Автокефальна Церква, наголошує С. Шелухін, зумовить соборність української нації, як Церква народна і національна, що служить інтересам свого народу, а не стає знаряддям проти нього [7, ф.3695, оп.1, спр.201, арк.41]. С. Шелухін закликав до внутрішнього єднання нації, де Церква повинна відігравати важливу роль, підтримуючи національні інтереси держави.

Висновки. Минають роки, проте старі-нові нерозв’язані проблеми і тепер є досить актуальними. Непорозуміння та чвари на релігійному ґрунті аж ніяк не сприяють зміцненню української державності, консолідації української нації. Через індивідуальні змагання ми можемо втратити шанс створити своє майбутнє. В цьому випадкові доцільно прислухатись до слів одного з найвидатніших сучасних проповідників православ’я отця Олександра: “У всіх нас спільний Бог, навіть свята і святі схожі. Винні не вірування – винні люди, їхня непримиренність, злість, обмеженість, часом дурість” [див.: 1]. Отже, неможливим стає вирішення релігійного питання без знання історії та надбань наших відомих попередників. Тільки об’єднавши всі національні сили, подолавши всі непорозуміння, ми зможемо створити національну Церкву, котра стане в обороні інтересів української нації та буде надійною опорою суверенній національній демократичній державі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гавриш О. Українське християнство: більше спільного, ніж різного // *Дзеркало тижня*. – 2002. – 24 серп.
2. Довідник з історії України. – Київ: Генеза, 2001.
3. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – Київ: Генеза, 2000.
4. Потульницький В. *Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці)*. – Київ: Либідь, 2000.
5. Пуків І. “Зараз нема такого поділу: це москаль, це западенець” // *Високий Замок*. – 2003. – 23 січ.
6. Турчин Я. Суспільно-політична концепція Сергія Шелухіна // *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. – Львів, 2002. – Вип.11.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
8. Шелухин С. *Во істину воскрес!* // *Нова Рада*. – 1917. – 3 груд.
9. Шелухин С. *В справах церковних* // *Нова Рада*. – 1918. – 15 черв.
10. Шелухин С. *Лист до церковного собору* // *Нова Рада*. – 1918. – 23 черв.
11. Шелухин С. *Московська церковність і українська церква* // *Нова Рада*. – 1918. – 17 лип.
12. Шелухин С. *Радісні явища* // *Український Голос*. – 1925. – 12 серп.
13. Шелухин С. *Старими шляхами* // *Нова Рада*. – 1918. – 21 лип.
14. Шелухин С. *Старі болячки* // *Український Голос*. – 1925. – 11 лют.
15. Шелухин С. *Церковний собор на Україні* // *Нова Рада*. – 1918. – 3 листоп.
16. Шелухин С. *Виступ в студентському домі в Празі* // *Студентський вісник*. – Прага, 1926. – Річник VI. – Ч.1.
17. Шелухин С. *Додаткові лекції до курсу “Історія українського народу”*. – Прага, 1932.
18. *Encyclopedia of Ukraine*. – Toronto: University of Toronto Press Incorporated, 1993.